સત્સંગ બાલવાટિકા

સંપાદક : શાસ્ત્રી હરિકેશવદાસજી (ગાંધીનગર)

કળા એજ ભક્તિ

- શાસ્ત્રી હરિપ્રિયદાસ (ગાંધીનગર)

આપણું જ્ઞાન, કળા, વિદ્યા વગેરે શા માટે ? જગતને રાજી કરવા, કોઈ વાહ વાહ મેળવવા કે પછી પરમાત્માને રાજી કરવા માટે ? બહુજ વિચારજો. તપ કરીએ, ઉપવાસ કરી એ પણ ઈષ્ટદેવને પ્રસન્ન કરવા માટે છે. આપણે જે ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ એનું ધ્યેય પણ ઈશ્વરને રાજી કરવા માટે હોવું જોઈએ. સ્વયં સાક્ષાત્ પરમાત્મા મનુષ્યના ઉપદેશ માટે મનુષ્યના કલ્યાણ માટે યજ્ઞઆદિક સત્કર્મ કરાવે છે. આપણને સમજાવવા, શીખવાડવા કે જે કાંઈ સત્કર્મ કરો એ ભગવાને પ્રસન્ન કરવા માટે કરો તો જ એ કાર્ય સફળ થાય છે નહી તો નિષ્ફળ.

બહુ સુંદર કથા છે. નારદજીને એકવાર ગર્વ આવ્યો. એ મહાત્મા પુરૂષ હતા. મહાત્મા પુરૂષને ગર્વ શોભે નહી. નારદજીને પોતાને આવડતી સંગીત કળાનો ગર્વ આવ્યો. મને વીણા વગાડતાં આવડે છે. એવી જગતમાં કોઈને ન ફાવે. મારા જેવું વીણાવાદન કોઈ કરી શકતું નથી. પરમાત્માને વિચાર થાય છે કે નારદજી અમારાં છે. સાચા મહાત્મા છે પણ એમનામાં આ ગર્વ આવ્યો છે એ શોભે નહી, એ કાઢવો પડશે.

એકવાર પરમાત્માની પાસે દ્વારિકામાં વિશાળ સભા થઈ. એ સભામાં સંગીતકારો બહુ બેઠેલા. સંગીતના પ્રકાર બહુ હોય છે. તમામ પ્રકારો અને ભેદને જાણનાર મોટા મોટા સંગીતકારો આ સભામાં આવ્યા છે. આ સંગીતકારો બેઠા છે અને નારદજીને સંકલ્પ થયો. આ બધાની આગળ એવો પ્રભાવ પાડુ. એવો પ્રભાવ પાડું કે ધરતી ઉપર મારી વાહ વાહ થઈ જાય કે વીણા વગાડવામાં નારદને કોઈ ન પહોંચે. ઠાકોરજીના સોનાના સિંહાસનની બાજુમાં એક વાનરરાજ બેઠેલા. બધાને એમ લાગ્યું કે સંગીતકારોની સભામાં આ વાંદરાને શા માટે સ્થાન મળ્યું હશે ? અને એ પણ સિંહાસનની બાજુમાં ! કેટલાંય માણસો વિચાર કરવા લાગ્યા.

નારદજીએ વીણાવાદન શરૂ કર્યું. જુદા જુદા પ્રકારો, આરોહ, અવરોહ, મુરછા, તાલ, લય એ ધાતુના તાર ઉપર એવા પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યા, સભા ડોલવા લાગી. મોટા મોટા સંગીતકારો પણ માથું ડોલાવવા માંડ્યા કે વાહ ! નારદજી વાહ ! શું તમારી કળા છે, વાહ... પણ ઠાકોરજી ઉદાસ બેઠેલા. ભગવાનના મોઢા ઉપર હાસ્યની લકીર પણ દેખાઈ નહીં. નારદજી મુંઝાયા. આવું સુંદર સંગીત વગાડું છું. કાળો નાગ પણ ડોલી ઉઠે પણ આ નારાયણ કેમ ડોલતા નથી ! જેટલું આવડતું હતું એટલું બધું વગાડ્યું. પણ નારાયણના મોઢાં ઉપર કોઈ ફેર પડ્યો નહીં. ઉદાસીનતા જ રહી. અને નારદજીએ જ્યાં વિરામ કર્યો એટલે નારાયણે પોતાની બાજુમાં બેઠેલા વાનરરાજને પૂછ્યું. કપિરાજ ! આ સંગીત કેવું લાગ્યું ? ત્યારે નારદજીને લાગ્યું કે આ તો મારી મશ્કરી થાય છે. મારા સંગીતનો અભિપ્રાય એક વાંદરાને પૂછવાનો !! આવા વિદ્વાનો બેઠા છે, સંગીતના નિષ્ણાંતો બેઠા છે એમને ન પૂછતાં પ્રભુએ એક વાંદરાને પૂછ્યું કે આ સંગીત કેવું લાગ્યું ? એ વાંદરો શું અભિપ્રાય આપે ! ખરેખર આ મારી મશ્કરી છે. પ્રભુએ મારો ઉપહાસ કર્યો છે. અને નારદજીથી રહેવાયું નહી. અને એ બોલકા ખરા એટલે બોલ્યા. પ્રભુ ! આ બાજુ સભામાં પૂછો. જ્યારે બીજાને પૂછવાનું મન થાય ત્યારે જાણી લેવું કે તમે માણસને રાજી કરવા માટે કળા વ્યક્ત કરી છે, ઈશ્વરને રાજી કરવા માટે નહીં.

અને ભગવાન નારદજીને કહે છે - ''નારદ ! તમારી વીણા આ કપિરાજને આપો ને !'' અરેરે... ભગવાન ! આ તો વાનર, મારી મહામૂલી વીણા ભાંગી નાંખશે.

એમાં ક્ષતિ પહોંચાડશે. એકાદ તાર તોડી નાંખશે. એ તો ચંચળ છે. ભગવાન કહે છે મારી જવાબદારી જો આ કપિરાજ વીણા તોડી નાંખે તો હું નવી સોનાની બનાવરાવી દઈશ. અને નારદજીએ કચવાતા મને વીણા વાનરરાજને આપી. વાનરરાજે વીણા ઉપર સંગીત શરૂ કર્યું. પ્રભુ નામની ધૂન શરૂ કરી. ધીરે ધીરે સભામાં બેઠેલા સર્વજનો શરીરનું ભાન ભૂલી ગયાં, તન્મય થઈ ગયાં. ધૂનના પ્રવાહમાં જાણે ખેંચાઈ ગયા. એટલું જ નહીં એ વાનરરાજ પોતે પણ જાણે ખોવાઈ ગયા. ભગવાને ચપટી વગાડી એટલે ધૂન સમાપ્ત થઈ. અને પ્રભુએ બધાને પૂછ્યું, અમારા કપિરાજનું સંગીત કેવું લાગ્યું ? અને આખી સભા બોલી ઉઠી. ભગવાન ! આ ધરતી ઉપર આવું સંગીત મળે નહીં, એવું સંગીત લાગ્યું એનું વર્ણન શક્ય નથી.

પ્રભુએ કહ્યું - નારદ ! તમારી વીણા લઈ લો. નારદજીએ પણ વખાણ કર્યા. વાહ ! કપિરાજ, હું એમ માનતો હતો કે હું જ સારામાં સારો સંગીતકાર છું પણ તમે મારાથીય બે ચાસણી ચઢી જાવ એવા છો. નારદજીએ જ્યાં વીણા ઉપાડી તો ઉપડી નહી. એ જમીન ઉપર મુકેલી વીણા ચોટી ગયેલી. અધ્ધર થાય નહીં. પ્રભુ આ શું થયું ? નારદ આ કપિરાજના સંગીતના પ્રભાવથી પથ્થરો પીગળી ગયા છે. પીગળેલા પથ્થરમાં વીણા ચોટીં ગઈ છે. હવે પાછો પથ્થર પોચો થાય તો વીણા છૂટી થાય. એવું સંગીત વગાડો કે આ પથ્થર પીગળે. નારદજી કહે છે, એ તો મને નથી આવડતું. પ્રભુ કહે, કપિરાજ ! તમે શરૂ કરો. અને ફરીથી ધૂન શરૂ કરી ત્યાંજ વીણા પથ્થરમાંથી છૂટી થઈ ગઈ.

ભગવાન કહે છે - નારદ ! અમને રાજી કરવા માટે જો ધૂન કરવામાં આવે, સંગીત વગાડવામાં આવે તો પથ્થર પણ પીગળે છે. પણ જગતને રાજી કરવા જે જે કાંઈ થાય એ અમારા સુધી પહોંચતું નથી.

નારદજીને ખબર પડી કે આ સંગીત વગાડનાર કોઈ સામાન્ય વાનર નથી. સાક્ષાત્ હનુમાનજી છે. એણે રામને રાજી કરવાં જ ધૂન કરી હતી. ધૂન કરીએ, કીર્તન બોલીએ, ભજન કરીએ, કથા સાંભળીએ કે કથા વાંચીએ જે કાંઈ કરીએ. ભગવાન પરત્વે જ હોવું જોઈએ. આપણી તમામ ક્રિયા ઈશ્વરને રાજી કરવા માટેની હોવી જોઈએ, તો ભગવાન એ ક્રિયા સ્વીકારે છે. તેથી કળા એજ ભક્તિ બની જાય છે.

આ વાત સ્વામિનારાયણ ભગવાન સ્વયં વચનામૃતમાં સમજાવતાં કહે છે કે,

પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, ‘‘સાંભળો એક વાત કરીએ.’’ ત્યારે સર્વે પરમહંસ ગાવું રાખીને વાત સાંભળવા તત્પર થયા. પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, મૃદંગ, સારંગી, સરોદા, તાલ ઈત્યાદિક વાજિંત્ર વજાડીને કીર્તન ગાવવાં તેને વિષે જો ભગવાનની સ્મૃતિ ન રહે તો એ ગાયું ને ન ગાયા જેવું છે અને ભગવાનને વિસારીને તો જગતમાં કેટલાંક જીવ ગાય છે તથા વાજિંત્ર વજાડે છે. પણ તેણે કરીને તેના મનમાં શાંતિ આવતી નથી. તે માટે ભગવાનનાં કીર્તન ગાવવાં તથા નામ રટણ કરવું, તથા નારાયણ ધૂન કરવી ઈત્યાદિક જે જે કરવું તે ભગવાનની મૂર્તિને સંભારીને જ કરવું.’’ (વચનામૃત પ્ર.પ્ર. ૨૨)

●

વિમુખ થકી રહીએ વેગળા

- નારાયણ વી. જાની (ગાંધીનગર)

બહુ જન્મનાં પુણ્ય એકઠાં થાય ત્યારે સત્સંગની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રગટ ઈષ્ટદેવની ભક્તિ કરવાની તક પ્રાપ્ત થાય છે.

‘‘પૂર્વના પુણ્ય પ્રગટ થયાં જ્યારે
સ્વામિનારાયણ મળીયા રે ત્યારે....’’

આવા પૂર્વના પુણ્યના પ્રતાપે પ્રગટ ઈષ્ટદેવ તથા સંતો અને સત્સંગની પ્રાપ્તિ તો થઈ પણ તે જાળવવા માટે સતત જાગતા રહેવાની જરૂર હોય છે. એમાં જો બેદરકાર રહેવાય તો બહુ મોટું નુકશાન થતું હોય છે. ઘણાં જન્મોના પુણ્યે પ્રાપ્ત થયેલા સત્સંગમાંથી પણ ક્યારે પડી જવાય તેની ખબર રહે નહી. ભક્તચિંતામણીના પરચા પ્રકરણમાં નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ દિનાનાથ ભટ્ટની વાત આલેખી છે.

દિનાનાથ ભટ્ટ ઈષ્ટદેવ સ્વામિનારાયણ ભગવાનના અનન્ય ભક્ત હતા. સંસ્કૃતના શ્લોકો દ્વારા સ્વામિનારાયણ ભગવાનના સ્તુતિ સ્તોત્રોની રચનાઓ પણ કરેલી, એવા આ દિનાનાથ ભટ્ટ આમોદના વતની હતા. ભગવાન પ્રત્યે આટલો બધો ભક્તિભાવ અને

નિષ્ઠાવાળા ભટ્ટજી પણ નાની સરખી ભૂલના કારણે સત્સંગમાંથી પાછા પડી ગયેલા.

વાત એમ બની કે સ્વામિનારાયણ ભગવાન પાસે એક નિર્વિકલ્પાનંદ સ્વામી હતા જેમને સત્સંગનો અભાવ આવી ગયો અને તે વિમુખ થઈ ગયા. આ વાત વાંચી કોઈ નિર્વિકલ્પાનંદજીનો અભાવ ન લેતા. કારણ કે જેને સાક્ષાત્ સર્વોપરી સ્વામિનારાયણ ભગવાનનું સાનિધ્ય મળ્યું એમનાં ભાગ્ય ઓછાં ન હોય. પરંતુ નિર્વિકલ્પાનંદજીએ આપણને ઉદાહરણ પુરુ પાડવા માટે આવું કર્યું છે કે ચેતતા રહેજો - વિમુખ થઈ ગયા પછી એમણે તો એમના જે જે શિષ્યો હતા તેમને ત્યાં જઈને એ બધાને સત્સંગ છોડાવવાનું કામ શરૂ કરી દીધું. ઘણા કાચા પોચા ભક્તો હતા તે એમની વાતમાં આવી જતા અને તેમની નિષ્ઠાનો ભંગ થઈ જતો. એ નિર્વિકલ્પાનંદ એકવાર દિનાનાથ ભટ્ટને ઘેર આવી ચઢ્યા. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીના જ શબ્દોમાં કહીએ તો -

“એવા સમામાં આવ્યો, વિમુખ અતિ મતિમંદ,
અભાગ જોગે આવી મળ્યો, જે નિર્વિકલ્પાનંદ.
એણે ભટ્ ભરમાવીયો, આવીયો તેણે અભાવ,
પુરણ સંશય પાડીયો, એ વિમુખે ભજવ્યો ભાવ.”

દિનાનાથ ભટ્ટના એવા અભાગ કે વિમુખ એવા નિર્વિકલ્પાનંદ દિનાનાથ ભટ્ટ ને ઘરે આવી ચઢ્યા. હવે ધ્યાનથી વાંચજો કે ભૂલ ક્યાં થાય છે. ભટ્ટજીએ તો તેની આગતા-સ્વાગતા કરી અને નિર્વિકલ્પાનંદે તેમની પધ્ધતિ અખત્યાર કરી દીધી. મહારાજ વિશે અભાવ ઉપજે તેવી વાતો કરવાની ચાલુ કરી. અને ભટ્ટજી એ બધી વાતો સાંભળવા માંડ્યા. વિમુખના મોઢેથી આવતા શબ્દોએ ભટ્ટજીના નિશ્ચયવાળા મન ઉપર એવી અસર કરવા માંડી કે જે મહારાજનો પૂર્ણપણે નિશ્ચય હતો તે મહારાજ પ્રત્યેની તેમની નિષ્ઠા ડગમગી ગઈ. વિમુખે તો એનો ભાવ ભજવીને ચાલતી પકડી લીધી.

વિચાર આવે છે ? આમાં ભટ્ટજીની ભૂલ ક્યાં થઈ ? એ વાત માની શકાય કે ખબર ના હોય કે આ સંત તો વિમુખ થઈ ગયા છે અને સંત આવે તેની આગતા-સ્વાગતા કરે. પણ ભૂલ એ વાતે થઈ કે જ્યારે, નિર્વિકલ્પાનંદે મહારાજ વિશે ગમે તેવી નિશ્ચય ડગમગાવી દે તેવી વાતો ચાલુ કરી છતાં તેમને અટકાવ્યા નહી. અને તેમને ઘરમાંથી કાઢી ન મૂક્યા. આ આટલી નાની ભૂલનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઘણા જન્મોના પુણ્યે જે સત્સંગની પ્રાપ્તિ થઈ હતી તે સત્સંગમાંથી તે પાછા પડી ગયા. મહારાજનાં દર્શને જતાં પણ બંધ થઈ ગયા.

વ્હાલા મિત્રો ! પછી સમયાંતરે ભટ્ટજી તો પાછા સત્સંગમાં આવી ગયા. પણ આપણે જો સાવધાન ન રહીએ તો આપણી શું દશા થાય ? પ્રેમાનંદ સ્વામીએ આપણાથી આ ભૂલ ન થાય તે માટે દરરોજ સાયં પ્રાર્થનામાં ગવાતા અગિયાર નિયમના પદ “નિર્વિકલ્પ ઉત્તમ અતિ....” માં આ વાતને પણ વણી લીધી છે કે - “વિમુખ જીવ કે વદન સે કથા સુણી નહી જાત” ક્યારે પણ કોઈ સત્સંગનું, ઈષ્ટદેવનું, શાસ્ત્રનું ઘસાતું બોલ તો તે સાંભળી લેવું નહી. વિમુખના મોઢાની વાત એ કાનનું ઝેર છે. અને તે ઝેર એવું કાતિલ છે કે જીવનો નાશ કરી નાંખે છે.

માટે સાવધાની રાખીને કાનના ઝેરથી બચીને કોટી જન્મના પુણ્યના ફળ સ્વરૂપ આ સત્સંગને જાળવવો. ભગવાનને દરરોજ એ જ પ્રાર્થના કરવી કે હે મહારાજ ! ક્યારે પણ વિમુખનો સંગ દેતા નહી.